

Iwona Mandrzejewska-Smól

AKTYWNOŚĆ EDUKACYJNA OSÓB STARSZYCH Z MYŚLĄ O SPOŁECZEŃSTWIE WIEDZY

Coraz częściej mówi się i pisze dziś o społeczeństwie postindustrialnym, społeczeństwie informacyjnym, społeczeństwie wiedzy, czy też o gospodarce opartej na wiedzy.

Wraz z pojęciem społeczeństwa informacyjnego pojawia się często pojęcie społeczeństwa wiedzy. Uznaje się jednak, że istota tego pojęcia bliższa jest bardziej pojęciu społeczeństwa obywatelskiego niż informacyjnego, gdyż jest to również ujęcie postulatywne. Oba te postulaty są ze sobą bardzo ściśle związane. O ile bowiem w określonych warunkach historycznych brak lub niedorozwój społeczeństwa obywatelskiego mógł być determinowany np. niedostateczną ilością swobód obywatelskich, o tyle w obecnych warunkach historyczno-kulturowych związane jest to przede wszystkim z brakiem społeczeństwa wiedzy. W dobie społeczeństwa informacyjnego, w warunkach zalewu informacyjnego i stopnia złożoności stosunków społecznych, budowanie podstaw społeczeństwa wiedzy jest najważniejszą przesłanką dla ukształtowania społeczeństwa obywatelskiego. Uznając, że rozwój społeczeństwa wiedzy oznaczać będzie także ukształtowanie się społeczeństwa obywatelskiego (społeczeństwa udziału i aktywności), rzec by można, iż „społeczeństwo wiedzy to społeczeństwo obywatelskie w dobie społeczeństwa informacyjnego”¹.

Społeczeństwo wiedzy, to społeczeństwo charakteryzujące się otwartością i odwagą intelektualną, społeczeństwo, które jest przekonane o swoich możliwościach i aktywnie, w sposób innowacyjny, je wykorzystuje, bowiem wiedza ma dopiero wtedy sens, kiedy jest używana w sposób aktywny i innowacyjny. Zdaniem Krzysztofa

¹M. Agnosiewicz, *Społeczeństwo informacyjne*, w: www.racjonalista.pl/kk.php/d,254 – 01.05.2010

Pawłowskiego (autora książki: *Spółczeństwo wiedzy – szansa dla Polski*) pojęcie „spółczeństwo wiedzy” ma charakter teoretyczny i jest w pewnym sensie wyidealizowane. Nie jest możliwe stworzenie spółczeństwa wiedzy w stu procentach. Najbardziej zaawansowaną grupą w dążeniu do spółczeństwa wiedzy jest spółczeństwo amerykańskie, w którym dominują postawy przedsiębiorcze. Ewenementem w skali światowej jest to, że udało się uruchomić tam pewną kulturę, normy postępowania przedsiębiorczego, charakteryzującego się tym, że jeśli pojawi się jakiś problem, po prostu szuka się sposobu na jego rozwiązanie².

Pojęcie spółczeństwo wiedzy często łączy się z określeniem „gospodarka oparta na wiedzy”, która wymaga stałego podnoszenia poziomu intelektualnego spółczeństwa, a jej synonimem jest „spółczeństwo uczące się”. Gospodarka ta jest z natury rzeczy związana ze współczesną gospodarką wolnorynkową, generującą określone przemiany o przełomowym charakterze, porównywanym do rewolucji przemysłowej. Przyjmuje się, że ewolucji od gospodarki tradycyjnej do gospodarki opartej na wiedzy towarzyszą następujące zmiany: wzrost nakładów na prace badawczo-rozwojowe przedsiębiorstw oraz edukację; wzrost poziomu wykształcenia, upowszechnienie wykształcenia średniego i ekspansja wyższego; rozwój technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych; rozwój Internetu i handlu elektronicznego³.

W tym kontekście można dodać, że gospodarka oparta na wiedzy i spółczeństwo informacyjne wymagają:

- globalnego spojrzenia na przemysł, rynek, ochronę środowiska;
- przemiany spółczeństwa przemysłowego w spółczeństwo informatyczne;
- świadomości nieprzydatności technologii, która nie bierze pod uwagę zarządzania informacją i potrzeb klientów;
- polegania na kreatywności własnych pracowników;
- powstania sieci przetwarzania informacji standardów komunikowania się w biznesie⁴.

W związku z powyższym współczesne systemy edukacyjne muszą dostosowywać się do coraz wyższych wymagań stawianych przez spółczeństwo wiedzy. Muszą również brać pod uwagę fakt, że szkoła przestaje mieć monopol na przekazywanie wiedzy i musi konkurować z mediami informacyjnymi, a także sektorem rynkowym, w ramach którego przedsiębiorstwa stają się coraz częściej producentami i mediatorami wiedzy⁵.

²K. Pawłowski, *W stronę spółczeństwa wiedzy*, w: www.forumakad.pl/archiwum/2004/12/16-za-w_strone_spoleczenstwa_wiedzy.htm - 02.05.2010

³J.T. Hryniewicz, *Stosunki pracy w polskich organizacjach*, Warszawa 2007, s. 245–247.

⁴E. Skrzypek, *Wiedza i praktyka*, [w:] *Dylematy cywilizacji informatycznej*, (red.) A. Szewczyk, Warszawa 2004, s. 108.

⁵*Zarządzanie wiedzą w spółczeństwie uczącym się*, Ministerstwo Gospodarki 2000, s. 11.

Uznaje się, że edukacja osób dorosłych stanowi kluczowy element gospodarki wiedzy. Od wielu lat podkreśla się w krajach członkowskich Unii Europejskiej strategiczne znaczenie edukacji, w ramach której wyznaczono następujące cele:

- poprawa jakości i efektywności systemów edukacji w Unii Europejskiej,
- ułatwienie powszechnego dostępu do systemów edukacji,
- otwarcie systemów edukacji na środowiska i świat⁶.

Powyższe cele przekładają się na podstawowe założenie przyjęte przez Radę Europejską w Lizbonie, dotyczące inwestowania w edukację, tak aby gospodarka Unii Europejskiej stała się najbardziej konkurencyjną na świecie gospodarką opartą na wiedzy, dotycząc następujących zakresów:

- inwestowanie w kształcenie i utrzymywanie kadry kierowniczej,
- inwestowanie w nowe umiejętności podstawowe,
- inwestowanie w powszechny dostęp do edukacji ustawicznej,
- inwestowanie w technologie informacyjno-komunikacyjne,
- inwestowanie w działania zapobiegające marginalizacji społecznej i promujące aktywne postawy obywatelskie,
- inwestowanie w poradnictwo⁷.

Powyższy aspekt wiąże się z umiejętnym zarządzaniem wiedzą, na które składa się głównie powiększanie wiedzy, dokonywanie transferu wiedzy między pracownikami, wykorzystywanie wiedzy, umiejscowienie i kodyfikację wiedzy⁸.

W kontekście tak istotnych ustaleń rodzi się pytanie: jaką rolę, jakie miejsce w społeczeństwie opartym na wiedzy będą zajmowały osoby starsze?

Problematyka starości i starzenia się w chwili obecnej to bardzo istotne zagadnienie, gdyż jednym z osiągnięć współczesnej cywilizacji jest wydłużenie ludzkiego życia. Wiąże się to z wyraźnym zwiększeniem się w społeczeństwie liczebności ludzi starszych, zwłaszcza w krajach wysoko cywilizowanych. Proces starzenia się ludności polega na wzroście liczby i udziału osób w podeszłym wieku w ogólnej liczbie ludności. Jest ono konsekwencją wydłużenia się trwania życia ludzkiego przy równoczesnym malejącym współczynniku płodności. Wiąże się to również z poprawą warunków materialnych społeczeństwa, które obok czynników wspomagających zdrowie stanowią nieodzowny składnik postępu.

Proces ten bez wątpienia będzie w przyszłości przybierać na sile i jest to zjawisko ujawniające się w większości krajów europejskich. Począwszy od roku 1980, a także w perspektywie następnego ćwierćwiecza, na obszarze naszego kraju, proces ten należy traktować jako zjawisko ciągłe. Różnorodna tylko będzie jego dynamika. W świetle wyników prognoz demograficznych GUS, szczególnie szybkie tempo przyrostu osób

⁶ *Edukacja w Europie: różne systemy kształcenia i szkolenia – wspólne cele do roku 2010*, Warszawa 2003, s. 4.

⁷ *Skuteczne inwestowanie w edukację: imperatyw dla Europy*, Warszawa 2003, s. 6–12.

⁸ E. Skrzypek, *Wiedza...*, op. cit., s. 133.

w starszym wieku wystąpi w dużych i największych miastach Polski. Zjawisko powyższe dotyczyć będzie osób w wieku 60 lat i więcej, jak i tych w wieku poprodukcyjnym. W roku 2030 udział pierwszej z wymienionych grup wśród mieszkańców miast ogółem zbliży się do jednej trzeciej.

Uznaje się za błędne dość potoczne stwierdzenie, że starość jako ostatni etap ludzkiego życia nie budzi perspektyw. Jak każdy ją poprzedzający, tak i starość jest etapem niekończącego się rozwoju człowieka na całej skali życia. Jest nieprzerwany i zintegrowany z procesami życia społecznego, nie dający się zamknąć w jednym okresie ludzkiego życia, ani ograniczyć z uwagi na postęp cywilizacyjny. To właśnie ten rozwój i zmieniona sytuacja życiowa człowieka starość zmusza go do uruchamiania zdolności adaptacyjnych do zmiennych warunków życia. Adaptacja człowieka do nowych warunków w dużej mierze zależy od właściwie funkcjonującego systemu społecznego, jednakże jest ona również bezpośrednio zależna od rodzaju podejmowanych działań jednostkowych. Od aktywności człowieka starość, która dając mu możliwość reorganizacji własnego życia, zwiększa jednocześnie jego zdolności adaptacyjne. Kształtuje ona również zdolność do samodzielnego kierowania życiem w taki sposób, aby było ono źródłem poczucia sensu i indywidualnej satysfakcji.

Aktywność – jako indywidualna zdolność człowieka, umożliwiająca mu udział w zmienianiu otoczenia przyrodniczego, społecznego i kulturalnego w zależności od potrzeb, celów i ideałów, uznawana jest powszechnie w naukach andragogicznych jako warunek sprzyjający podnoszeniu efektów procesów edukacyjnych⁹.

Aktywność człowieka określana jest jako jego sposób porozumiewania się z innymi ludźmi i z otaczającym go światem. Nabiera ona szczególnego znaczenia wraz z upływem życia. Aktywność warunkuje zaspokojenie wszystkich potrzeb człowieka, zarówno biologicznych, jak i społecznych oraz kulturalnych. Jest ona również warunkiem odgrywania ról społecznych, funkcjonowania w grupie, a także w społeczeństwie. Brak aktywności powodować może utratę akceptacji ze strony otoczenia, a co za tym idzie wyizolowanie i osamotnienie¹⁰.

Postawa zachowania aktywności czy wycofania się z życia osób starszych należy do problemów pedagogicznych. Chodzi głównie o to, czy i w jakim zakresie aktywność tych ludzi można stymulować, zachęcać do niej, uczyć poszukiwania jej wymiarów. Dla pedagogów teoria aktywności jest punktem wyjścia do poszukiwania sposobów aktywizacji seniorów, bowiem dla zachowania dobrego samopoczucia i zdrowia nie wystarcza zaspokojenie podstawowych potrzeb, jakimi są: pożywienie, sen i bez-

⁹ A. Chabior, *Edukacja w życiu ludzi starych...*, op. cit., s. 101.

¹⁰ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dzięgielewska, *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006, s. 161–162.

pieczeństwo. Stąd niezwykle istotne jest nie wycofywanie się z aktywnego życia, a po przejściu na emeryturę kontynuowanie lub rozwijanie nowych form aktywności¹¹.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że podejmowana aktywność przez osoby w wieku senioralnym może spełniać wielorakie funkcje, do których należą:

1) funkcja adaptacyjna – pomagająca w lepszym przystosowaniu się osób starszych do życia w nowej sytuacji społecznej i rodzinnej;

2) funkcja integracyjna – prowadząca do lepszego przystosowania się w grupie, do której należą ludzie starsi;

3) funkcja kompensacyjna – ułatwiająca wyrównywanie braków w innych zakresach (np. brak pracy zawodowej, brak wpływów, władzy);

4) funkcja kształcąca – pomagająca rozwijać i doskonalić cechy oraz dyspozycje osobowościowe jednostki;

5) funkcja rekreacyjno-rozrywkowa – pomagająca zlikwidować stres, przywracająca chęć do życia, wypełniająca czas wolny;

6) funkcja psychohigieniczna – pozwalająca na odczuwanie satysfakcji. Może poprawić jakość życia np. poprzez podniesienie autorytetu¹².

Analizując literaturę przedmiotu, doszukać się można wielu podziałów rodzajów aktywności osób w wieku senioralnym. Jednakże najbardziej adekwatnym do prezentowanego opracowania jest podział aktywności osób w wieku senioralnym związany z polami zainteresowań i składa się na niego 7 następujących rodzajów aktywności:

1) aktywność domowo-rodzinna – rozumiana jako wykonywanie różnych czynności, związanych z prowadzeniem gospodarstwa domowego i z życiem najbliższej rodziny;

2) aktywność kulturalna – przejawiająca się głównie miejskim stylem życia i dotycząca np. czytelnictwa, oglądania telewizji, słuchania radia, korzystania z instytucji kulturalnych, klubów seniora;

3) aktywność zawodowa – zaspokajająca potrzebę uznania, użyteczności. Chroni również przed obniżeniem się pozycji społecznej, poprawia samopoczucie, samoocenne stanu zdrowia, ułatwia tzw. samookreślenie kulturowe;

4) aktywność społeczna – należąca do najsłabiej rozpowszechnionej formy aktywności w tej grupie. Najczęściej uczestniczą w niej te osoby, które już wcześniej wykazywały się aktywnością działacza w danym środowisku;

5) aktywność edukacyjna – pomagająca starszemu człowiekowi w ciągłym doskonaleniu siebie. Nauka w starszym wieku staje się nie tylko ćwiczeniem umysłu, pamięci, lecz także przyjemnością zgłębiania nowych zagadnień i poznawania nowych ludzi;

¹¹ Ibidem, s. 163–164.

¹² Ibidem, s. 164.

6) aktywność religijna – której znaczenie wzrasta z wiekiem, jak również możliwość uczestnictwa w jej obrzędach. Generalnie wskazuje się na pozytywny związek między praktykami religijnymi a adaptacją do starości;

7) aktywność rekreacyjna – związana z wypoczynkiem i ulubionymi zajęciami wykonywanymi dla przyjemności, przede wszystkim stanowi sposób aktywności fizycznej. Różnego rodzaju formy rekreacji, jak turystyka, zajęcia sportowe, zabawy, zajęcia klubowe oraz hobby mogą skutecznie przeciwdziałać zmianom fizycznym i psychicznym starzejących się osób. Urozmaicają ponadto codzienne życie i dają okazję do interesującego wypełniania czasu wolnego¹³.

Dynamiczny proces starzenia się społeczeństwa europejskiego, w tym również polskiego, jak również poruszana wcześniej problematyka dążności do społeczeństwa wiedzy, zmusza do zastanowienia się nad procesem starzenia się, a przede wszystkim nad jakością życia w okresie późnej dorosłości. Od wielu lat pojęcie „pomyślnego starzenia się” zajmuje ważne miejsce w literaturze gerontologicznej.

Zgodnie z koncepcją aktywności człowiek starszy powinien, w miarę swoich możliwości, podejmować aktywność w zgodzie ze sobą i zgodnie z oczekiwaniami otoczenia, gdyż pozostawanie jak najdłużej czynnym jest zjawiskiem nieodzownym. W związku z tym wielu badaczy i naukowców zadaje sobie pytanie, jaką rolę powinna spełniać edukacja w dalszym, aktywnym życiu osób starzejących się, a co za tym idzie, jaką rolę powinna również odegrać w tym zakresie oświata dorosłych?¹⁴

Problematyką edukacji zajmuje się wielu przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych od wielu lat. Jest ona rozumiana bardzo szeroko i dotyczy całego przebiegu życia człowieka. Wiąże się to głównie z szybkimi przemianami oraz rozwojem cywilizacyjnym, które stwarzają potrzebę ciągłego aktualizowania wiedzy.

Biorąc pod uwagę aktywność edukacyjną osób starszych, należy zwrócić uwagę na fakt, że jest ona w literaturze na ogół rozpatrywana z innymi formami aktywności i prezentowana jest jako „aktywność edukacyjna i kulturalna” lub „aktywność edukacyjna i społeczna”.

W literaturze przedmiotu istnieje wiele teorii dotyczących możliwości intelektualnych osób starszych. Są to głównie koncepcje związane z tzw. „wyczuwalnością” ludzi starszych, wywiedzione z badań psychologicznych¹⁵.

Dokonując analizy tych teorii, można stwierdzić, iż przez stosunkowo długi okres sądzono, że uczenie się tych ludzi nie jest możliwe, ze względu na ograniczone możliwości osób w późnym okresie dorosłości.

¹³ G. Orzechowska, *Aktualne problemy gerontologii społecznej*, Olsztyn 1999, s. 28–29.

¹⁴ A. Fabiś, *Edukacja seniorów...*, op. cit., s. 33.

¹⁵ Z. Szarota, *Gerontologia społeczna...*, op. cit., s. 72.

W chwili obecnej wiadomo już, że osoby starsze uczą się w inny sposób niż ludzie młodzi, a dla zachowania sprawności umysłowej do późnych lat, uczenie się w tym wieku jest nie tyle możliwe, co konieczne. W związku z tym, problematykę edukacji osób w wieku senioralnym powinno się rozważać w perspektywie zmiany, a nie wycofania czy ograniczenia działań edukacyjnych¹⁶.

Niezależność osób starszych stanowi zasadniczy cel ich edukacji. Starzenie się, a co za tym idzie prawidłowe przystosowanie się do starości nie dla każdego człowieka jest prostym zadaniem. Ludzie w tym zakresie przyjmują dość różnorodne postawy, stąd literatura przedmiotu proponuje bogate i różnorodne propozycje typologii postaw wobec własnej starości. Dla przykładu S. Reichard wyróżniła 5 najczęściej występujących postaw ludzi starych:

1) postawę konstruktywną – skierowaną na aktywność na rzecz najbliższych i osób potrzebujących pomocy lub wsparcia;

2) postawę zależności – choć osoba jest sprawna fizycznie i psychicznie, żąda opieki, stale absorbuje uwagę bliskich lub opiekunów;

3) postawę obronną – pomimo iż jednostka nie może wykonać danej czynności, broni się przed pomocą innych, równocześnie zamykając się w sobie, izolując;

4) postawę wrogości skierowanej na innych – jednostka uważa, że inni zwracają się do niej tylko wówczas, gdy potrzebują czegoś w zamian. Postawa ta jest charakterystyczna dla ludzi, którzy skłonni są do przypisywania winy za własne błędy;

5) postawę autodestrukcji – czyli postawę wrogości skierowanej na siebie. Osoba taka nie umie pogodzić się z własną starością, oczekuje śmierci¹⁷.

Tu należy dodać, że A. Zych wyróżnia dodatkowe 4 typy postaw ludzi starych wobec starości, jakimi są: lęk przed starością i bunt wobec starzenia się; rezygnacja i/lub izolacja społeczna i emocjonalna; rozsądna, poznawcza i emocjonalna akceptacja starości jako naturalnej fazy życia ludzkiego oraz refleksyjna postawa wobec minionego życia¹⁸. Inne przykłady postaw wobec starości to typologia C.S. Forda, w której zostało wyróżnionych 5 sposobów adaptacji do starości¹⁹, czy 8 wzorów zachowań ludzi w podeszłym wieku według B. Neugarten²⁰.

Analiza literatury przedmiotu wskazuje, że postawa wobec własnej starości uzależniona jest głównie od płci oraz od fazy starości. Liczne badania wykazały, że kobiety charakteryzują się większą zdolnością adaptacji do starości niż mężczyźni. Jest to

¹⁶ Por. A. Fabiś, *Edukacja seniorów...*, op. cit., s. 33–34.

¹⁷ Por. D.B. Bromley, *Psychologia starzenia się*, Warszawa 1969, s. 132–139.

¹⁸ A. Zych, R. Bartel, *Zur lebenssituation alterer Menschen in Polen und in der Bundesrepublik Deutschland – eine komparative Survey-Studie (Sytuacja życiowa ludzi starszych w Polsce i RFN)*, Giessen 1988, s. 94–100 w: Z. Szarota, *Gerontologia...*, op. cit., s. 48–49.

¹⁹ I. Muchnicka-Djakow, *Czas wolny w klubie seniora*, Warszawa 1984, s. 16.

²⁰ O. Czerniawska, *Edukacja osób „trzeciego wieku”*, [w:] *Wprowadzenie do andragogiki*, pod red. T. Wujka, Warszawa 1996, s. 49.

na ogół interpretowane jako efekt wcześniejszej drogi życiowej kobiet, na której częściej niż mężczyźni przeżywają różne sytuacje stresowe i dzięki tym doświadczeniom posiadają większą umiejętność radzenia sobie ze stresem.

Istotne znaczenie ma również faza starości, w której dana jednostka właśnie się znajduje. Przez lata życia na emeryturze, a więc bycia uznawanym za człowieka starego, zdobywa się wiele nowych doświadczeń, które modyfikują postawy wobec życia, wobec innych ludzi, jak również wobec samego siebie. Prawidłowe przystosowanie się do starości pozwala na korzystanie z jej głównej zalety, jaką jest dysponowanie dużą ilością wolnego czasu, a co za tym idzie możliwością wykonywania ulubionych zajęć, czy uwolnienia się od konieczności rywalizacji społecznej. W przypadku nieodpowiedniego przystosowania się do starości, a wręcz jego braku, przeważają uczucia osamotnienia, rozgoryczenia, cierpienia a także obawy przed zależnością od innych²¹.

Generalnie uznaje się, że sposób przeżywania starości wynika z biegu życia każdego człowieka. To, czy człowiek jest aktywny, czy bierny zależy głównie od przyjętego przez niego kształtu życia, jak również od występowania okoliczności niezależnych od niego.

Sposób, w jaki człowiek zachowuje się codziennie, określa się jako styl życia. Ogólnie styl życia dzieli się na: styl ekspansywny – zorientowany na takie cele i wartości, jak innowacyjne zmiany, czy rozwój, oraz styl zachowawczy – zorientowany na wartości tradycyjne oraz na stabilizację²². To, jaki styl życia przyjmie dana jednostka w okresie senioralnym, w zdecydowanym stopniu warunkuje podejmowanie przez nią aktywności edukacyjnej. I tak dla przykładu, jeśli osoba starsza przyjmie styl ekspansywny, dostarczający nowych zadań i doświadczeń, dający więcej okazji do rozwoju, chętniej będzie podejmowała się aktywności edukacyjnej niż osoba reprezentująca styl zachowawczy.

Styl życia nie dotyczy jedynie pojedynczych osób, można również mówić o stylu życia pewnej zbiorowości, czyli o charakterystycznym dla danej zbiorowości sposobie bycia w społeczeństwie. Ten sposób bycia, to „specyficzny zespół codziennych zachowań członków owej zbiorowości, stanowiący odzwierciedlenie ich położenia społecznego, a dzięki temu umożliwiający im społeczną identyfikację”²³. Potrzeba podejmowania aktywności edukacyjnej większej zbiorowości może w znacznym stopniu determinować podejmowanie jej przez jednostkę.

Należy dodać, że literatura przedmiotu jest niezwykle bogata w typologię stylów życia realizowanych przez seniorów, jednakże ze względu na charakter prezentowanego opracowania nie będą one tutaj wymieniane. Na szczególną uwagę zasługuje wy-

²¹B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii...*, op. cit., s. 60.

²²Ibidem, s. 61–62.

²³Ibidem, s. 62.

odrębnienie przez O. Czerniawską 6 stylów życia, będących efektem rozwoju określonych zainteresowań we wcześniejszych fazach biografii badanych jednostek²⁴, czy podobna do niej typologia stylów życia określona przez M.R. Pare, francuskiego przedstawiciela prezentowanej problematyki²⁵.

Generalnie uznaje się, że sytuacja ekonomiczna osób w wieku senioralnym stanowi, obok zdrowia, najważniejszy aspekt wpływający na ich postawy życiowe, a szczególnie na podejmowanie określonej aktywności, a więc również aktywności edukacyjnej.

Podstawy ekonomiczne osób starszych wpływają między innymi na ich decyzje finansowe, świadomość własnych praw, umiejętność adaptacji do zmieniających się warunków rzeczywistości, czy świadomość konieczności zapewnienia sobie godnych warunków egzystencji²⁶.

Osoby w wieku senioralnym przywiązują również dużą wagę do użyteczności procesu kształcenia, zwłaszcza gdy ma ona służyć zaspokajaniu potrzeb poznawczych w zakresie wiedzy utylitarnej. Zdobyte przez osoby starsze umiejętności praktyczne, powinny pomóc im w przezwyciężeniu trudności życia codziennego, w samodzielnej realizacji potrzeb oraz rozwiązywaniu najistotniejszych problemów, a także w dostosowaniu się do podlegającej nieustannym zmianom rzeczywistości. Wyrazem tej tendencji jest zapotrzebowanie osób starszych na doksztalcenie zakresie obsługi telefonu komórkowego, komputera oraz Internetu czy też bankomatu. Wykazują oni także chęć konsultacji z dietetykami, rehabilitantami, gerontologami, jak również prawnikami czy ekonomistami²⁷.

Analizując problematykę podejmowania aktywności edukacyjnej przez osoby w wieku senioralnym, należałoby odwołać się także do czynników, które mają wpływ na podejmowanie aktywności w ogóle. Istnieje ich bardzo wiele, a do najważniejszych z nich należą:

- wykształcenie – im wyższe wykształcenie posiada jednostka, tym większy poziom aktywności wykazuje (w tym także edukacyjnej);
- środowisko rodzinne – aktywność edukacyjna jest uzależniona od osobowości członków rodziny, pochodzenia, a także od kontaktów z ich członkami (dziećmi, wnukami i innymi krewnymi);
- stan zdrowia i poziom kondycji fizycznej – im człowiek jest zdrowszy i w lepszej kondycji fizycznej, tym częściej podejmuje aktywność (również edukacyjną);

²⁴ *Styl życia w starości*, pod red. O. Czerniawskiej, Łódź 1998, s. 49.

²⁵ B. Szatur-Jaworska, P. Błędowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii...*, op. cit., s. 63–64.

²⁶ Por. A. Fabiś, *Edukacja seniorów...*, op. cit., s. 35.

²⁷ T. Aleksander, *Potrzeby kulturalno-oświatowe ludzi dorosłych*, [w:] *Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*, pod red. T. Wujka, s. 332–335.

- warunki bytowe – mogą skutecznie ograniczać podejmowanie jakiejkolwiek aktywności;
- płeć – więcej jest kobiet w wieku emerytalnym i to one częściej podejmują wybraną aktywność (również aktywność edukacyjną);
- miejsce zamieszkania (miasto, wieś) – wiąże się z ofertą rodzajów aktywności edukacyjnej dla seniorów;
- instytucje kulturalne i oświatowe – im prężniej działają w miejscu zamieszkania określone instytucje (np. Uniwersytety Trzeciego Wieku), tym aktywność edukacyjna seniorów jest większa²⁸.

Biorąc pod uwagę ostatnie badania, dotyczące zainteresowań i podejmowania aktywności osób w wieku senioralnym, można wysunąć tezę, że wzory życia nie ulegają zmianie wraz z wiekiem. Badania te wykazały, że najbardziej popularną, jak dotychczas, jest aktywność receptywna polegająca na oglądaniu telewizji, słuchaniu radia, czytaniu gazet, najczęściej w warunkach domowych oraz aktywność integracyjna, wyrażająca się przede wszystkim w spotkaniach z przyjaciółmi. Rzadko w tych przypadkach ma miejsce doksztalcanie w Uniwersytetach Trzeciego Wieku, czy praca charytatywna. Czas wolny osób starszych nie zawsze jest wypełniany. Najczęściej występującą postawą jest postawa bierności, apatii, wyłączenia się z życia i oczekiwania na śmierć. Seniorzy są najbardziej aktywni w domu rodzinnym, gdzie korzystają z pomocy lub sami jej udzielają. Niewielką aktywność natomiast wykazują w zakresie życia publicznego i społecznego. Ten bierny styl życia ludzi starszych jest zazwyczaj kontynuacją dotychczasowej postawy życiowej²⁹.

Potwierdzeniem wyżej zaprezentowanych tendencji są wyniki badań, stanowiące część ogólnych badań dotyczących podejmowania aktywności edukacyjnej i zawodowej przez osoby starsze w Polsce, w ramach przygotowywanej przez mnie pracy habilitacyjnej, za pomocą kwestionariusza wywiadu na temat: „Aktywność zawodowa i edukacyjna ludzi starzejących się”. Przeprowadzili je w roku 2008 i na początku 2009 studenci studiów pedagogicznych Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy oraz Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku. Dla potrzeb niniejszego opracowania zaprezentowane zostaną opinie 460 osób – emerytów różnych grup zawodowych i wieku życia oraz osób w wieku przedemerytalnym, z okresu do pięciu lat przed ich przejściem na emeryturę. Kryterium doboru badanych wyznaczało miejsce zamieszkania studentów, dlatego ograniczają się one do województwa kujawsko-pomorskiego.

²⁸Za B. Szatur-Jaworska, P. Błądowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii...*, op. cit., s. 162 (z własnymi uwagami).

²⁹M. Halicka, J. Halicki, *Integracja społeczna i aktywność ludzi starszych*, [w:] B. Szatur-Jaworska, P. Błądowski, M. Dziegielewska, *Podstawy gerontologii...*, op. cit., s. 165.

Tabela 1. Sposób spędzania czasu wolnego przez seniorów – zestawienie analityczne

Lp.	Formy spędzania czasu wolnego	Kobiety N = 304		Mężczyźni N = 156		Ogółem N = 460	
		średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru
1.	nadal pracuję zawodowo – kontynuuję pracę dotychczas wykonywaną	2,02	VIII	1,88	XI	2,37	VI
2.	nadal pracuję, lecz w zawodzie dotychczas nie wykonywanym	2,26	VII	2,03	VII	2,18	VIII
3.	urzęcywistniam swoje zainteresowania	2,32	V	2,11	V	2,25	VII
4.	realizuję zamiłowania amatorskie, będące jednocześnie źródłem dodatkowego dochodu	1,79	XVI	1,69	XVI	1,76	XVI
5.	podejmuję się aktywności społeczno-kulturalnej	1,85	XV	1,83	XII	1,84	XIV
6.	poświęcam czas głównie rodzinie	3,26	I	2,58	I, II	3,03	I
7.	wiele czytam	2,82	II	2,10	VI	2,57	II
8.	ślucham radia, oglądam programy telewizyjne	1,91	XII	2,47	III	2,53	III
9.	uczestniczę w prelekcjach, odczytach wygłaszanych w klubach, domach kultury lub uniwersytetach trzeciego wieku	1,97	XI	1,68	XV	1,87	XII
10.	podąłem/podjęłam naukę w celu uzupełnienia wykształcenia	1,89	XII, XIV	1,82	XIII	1,86	XIII
11.	podąłem/podjęłam naukę dla własnej przyjemności	1,89	XII, XIV	1,90	X	1,89	XI
12.	uprawiam sport	2,00	IX	1,91	IX	1,97	X
13.	uprawiam krajoznawstwo i turystykę	2,65	III	2,26	IV	2,39	V
14.	poświęcam się działalności twórczej, artystycznej	1,98	X	1,45	XVI	1,80	XV
15.	podejmuję aktywność klubową i zabawową	2,31	VI	1,95	VIII	2,06	IX
16.	zajmuję się swoim stanem zdrowia	2,43	IV	2,58	I, II	2,48	IV
17.	inne	1,39	XVII	1,15	XVII	1,31	XVII
	Średnie wyboru	2,16	–	1,96	–	2,13	–

INNE: kobiety: praca na działce; mężczyźni: praca na działce, wędkarstwo.

Analiza sposobów spędzania wolnego czasu przez badanych emerytów stanowiła istotny aspekt prezentowanych badań. Dla uszczegółowienia wyników badań wprowadzono dodatkowy wyznacznik, jakim jest płeć, a dla ogólnego zobrazowania prezentowanego problemu sporządzono zestawienie analityczne i przedstawiono za pomocą tabeli 1³⁰.

Wyniki z powyższej tabeli wskazują na to, że sposób spędzania czasu wolnego przez emerytów charakteryzuje się niewielką różnorodnością. Zarówno kobiety, jak i mężczyźni na pierwszym miejscu wskazali, iż poświęcają czas głównie rodzinie. Ta odpowiedź osiągnęła najwyższą rangę, ze średnią ogólną – 3,03 p. w skali 1–4, i mieści się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Wśród kobiet odpowiedź ta uzyskała średnią ogólną – 3,26 p., a wśród mężczyzn – 2,58 p. Należy dodać, że wśród mężczyzn tę samą wartość uzyskała odpowiedź: „zajmuję się swoim stanem zdrowia”, mieszcząc te obie odpowiedzi w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Na trzecim miejscu badani mężczyźni wskazywali słuchanie radia i oglądanie programów telewizyjnych, ze średnią ogólną – 2,47 p., jednakże mieszcząc tę możliwość w formule odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie”, co wskazuje, że spędzanie czasu wolnego ograniczają właściwie do spędzania go z rodziną i zainteresowania własnym stanem zdrowia.

W drugiej kolejności kobiety wiele czytają – średnia ogólna – 2,82 p., która jest również wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”, a następnie uprawiają krajoznawstwo i turystykę – średnia ogólna – 2,65 p. (również mieszcząc się w odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”).

Generalnie rzecz ujmując, emeryci najwięcej wolnego czasu poświęcają rodzinie – średnia ogólna – 3,03 p., w drugiej kolejności wiele czytają – średnia ogólna – 2,57 p. oraz słuchają radia i oglądają różne programy telewizyjne – III ranga, przy średniej ogólnej – 2,53 p. Wszystkie te średnie są wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”.

Pozostała, stosunkowo bogata, gama form spędzania czasu wolnego, zarówno wśród badanych kobiet, jak i mężczyzn, mieści się w formule odpowiedzi negatywnej

³⁰ Przed analizą zebranego materiału dokonane zostały jego obliczenia ilościowe. Badani emeryci mieli za zadanie określić sposób spędzania czasu wolnego poprzez dokonanie wartościowania. Uzyskane odpowiedzi zostały odpowiednio pomnożone: „tak” razy 4, „raczej tak” razy 3, „raczej nie” razy 2 i „nie” razy 1. Uzyskane wartości punktowe podzielono przez liczbę badanych osób i otrzymano średnią wartość wyboru. Dla tej średniej z kolei zastosowano następujące przedziały wartościowania: do 1,50 p. – odpowiedź negatywna pewna – nie; od 1,51 p. do 2,50 p. – odpowiedź negatywna niepewna – raczej nie; od 2,51 p. do 3,50 p. – odpowiedź pozytywna niepewna – raczej tak; powyżej 3,50 p. – odpowiedź pozytywna pewna – tak.

W postępowaniu wykonawczym oparto się na metodzie wypracowanej wcześniej przez Z. Wiatrowskiego (patrz m.in.: *Dorastanie, dorosłość i starość człowieka w kontekście działalności i kariery zawodowej*, Radom 2009).

niepewnej „raczej nie” i pewnej „nie”, co wskazuje, że ankietowani spędzają czas wolny w sposób mało zróżnicowany i nie podejmują się szczególnych form aktywności, przebywając na emeryturze.

Szczególnie niepokojącym jest fakt, że wszelkiego rodzaju formy podejmowania aktywności edukacyjnej przez seniorów osiągnęły jedne z najniższych wartości. I tak – podejmowanie nauki dla własnej przyjemności uzyskało rangę XI, ze średnią ogólną 1,89 p.; podejmowanie nauki w celu uzupełnienia wykształcenia – rangę XII (średnia ogólna – 1,87 p.); a uczestnictwo w prelekcjach, odczytach wygłaszanych w klubach, domach kultury lub uniwersytetach trzeciego wieku – rangę XIII, ze średnią ogólną – 1,86 p. Wszystkie te średnie są wyrazem odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie”.

Ważnym dopełnieniem powyższych ustaleń jest analiza form aktywności podejmowanych przez osoby starsze, po przejściu na emeryturę. Wyniki z badań w postaci zestawienia analitycznego przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Formy aktywności podejmowane przez badanych seniorów, po ich przejściu na emeryturę – zestawienie analityczne

Lp.	Formy aktywności	Kobiety N = 304		Mężczyźni N = 156		Ogółem N = 460	
		średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru	średnia wyboru	ranga wyboru
1.	aktywność domowo-rodzinna	3,72	I	3,55	I	3,66	I
2.	aktywność kulturalna	3,12	III	2,82	V	3,02	III
3.	aktywność zawodowa	2,62	VI	2,95	IV	2,73	V
4.	aktywność społeczna	1,97	VII	2,51	VI	2,15	VII
5.	aktywność edukacyjna	2,71	V	1,99	VII	2,46	VI
6.	aktywność religijna	2,91	IV	3,20	III	3,01	IV
7.	aktywność rekreacyjna	3,17	II	3,37	II	3,24	II
8.	inna aktywność	1,15	VIII	1,23	VIII	1,19	VIII
	Średnie wyboru	2,67	–	2,70	–	2,68	–

INNA AKTYWNOŚĆ: kobiety: praca na działce, hodowla kwiatów; mężczyźni: sport, wędkarstwo, myślistwo, spacer, praca w ogródku.

Analiza wyników badań z powyższej tabeli stanowi pewnego rodzaju potwierdzenie tendencji zaprezentowanych wcześniej. Główną formą aktywności, podejmowaną przez badanych seniorów po ich przejściu na emeryturę, jest aktywność domowo-rodzinna. Ta odpowiedź osiągnęła najwyższą rangę, ze średnią ogólną – 3,66 p. i mieści się w formule odpowiedzi pozytywnej pewnej „tak”. Wśród kobiet odpowiedź ta

uzyskała średnią ogólną – 3,72 p., a wśród mężczyzn – 3,55 p., również mieszcząc się w formule odpowiedzi pozytywnej pewnej „tak”. Drugą rangę, ze średnią ogólną – 3,24 p. uzyskała aktywność rekreacyjna, przy czym wśród kobiet uzyskała średnią ogólną – 3,17 p., a wśród mężczyzn – 3,37 p. Wszystkie te średnie są wyrazem odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”. Generalnie ranga trzecia została przypisana aktywności kulturalnej, ze średnią ogólną – 3,02 p. Jednakże występują pewne różnice, gdy jako czynnik różnicujący przyjmiemy płeć. Otóż kobiety, podobnie jak przy tendencji ogólnej, nadały tej aktywności rangę trzecią, ze średnią ogólną – 3,12 p., natomiast mężczyźni dopiero rangę V. Na trzecim miejscu wśród mężczyzn plasuje się aktywność religijna, ze średnią ogólną – 3,20 p. (również mieszcząc się w formule odpowiedzi pozytywnej niepewnej „raczej tak”).

Stosunkowo niską rangę VI uzyskała aktywność edukacyjna, ze średnią ogólną – 2,46 p., mieszczącą ją w formule odpowiedzi negatywnej niepewnej „raczej nie”, potwierdzająca niewielkie zainteresowanie badanych emerytów podejmowaniem dalszego kształcenia.

Reasumując powyższe rozważania, można stwierdzić, że aktywność edukacyjna, stanowiąca podstawę adaptacji człowieka starego do zmieniającej się rzeczywistości, nie jest w chwili obecnej przez te osoby w zadowalający sposób dostrzegana. Biorąc pod uwagę współczesne tendencje, należy żywić nadzieję, że przygotowanie do starości, jak również aspekty związane z tą problematyką, w coraz większym stopniu stawać się będą obiektem zainteresowania, nie tylko starzejących się osób, lecz całego społeczeństwa. Procesu starzenia bowiem nie da się odwrócić, a uświadomienie tych problemów, zwłaszcza młodemu pokoleniu, może zapobiec w przyszłości wielu negatywnym skutkom funkcjonowania starzejącego się społeczeństwa, zwłaszcza w dobie dążenia do społeczeństwa wiedzy.

Należy dodać, że analizując Stanowisko do Wyzwania 6 – Gospodarka oparta na wiedzy i rozwój kapitału intelektualnego w ramach Raportu „Polska 2030. Wyzwania rozwojowe – obszar problemowy: Przystosowanie systemu oświaty do potrzeb gospodarki, można zauważyć, że w kontekście analiz dotyczących edukacji całościowej zasygnalizowano jedynie wspieranie motywacji do podejmowania aktywności edukacyjnej przez osoby w wieku senioralnym.

Literatura

- Bromley D.B., *Psychologia starzenia się*, Warszawa 1969.
- Comfort A., *Dlaczego się starzejemy*, Warszawa 1968.
- Dyczewski L., *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, Lublin 1994.
- Dylematy cywilizacji informatycznej*, (red.) A. Szewczyk, Warszawa 2004.

- Edukacja w Europie: różne systemy kształcenia i szkolenia – wspólne cele do roku 2010*, Warszawa 2003.
- Halicki J., *Edukacja seniorów w aspekcie teorii kompetencyjnej*, Białystok 2000.
- Hryniewicz J.T., *Stosunki pracy w polskich organizacjach*, Warszawa 2007.
- Kamiński A., *Studia i szkice pedagogiczne*, Warszawa 1978.
- Kepiński A., *Rytm życia*, Kraków 1978.
- Konieczna-Woźniak R., *Uniwersytety Trzeciego Wieku w Polsce. Profilaktyczne aspekty edukacji seniorów*, Poznań 2001.
- Ludzie starzy w polskim społeczeństwie w pierwszych dekadach XXI wieku*, pod red. J.T. Kowaleskiego, Łódź 2006.
- Orzechowska G., *Aktualne problemy gerontologii społecznej*, Olsztyn 1999.
- Polska a Europa. Procesy demograficzne u progu XXI wieku. Proces starzenia się ludności Polski i jego społeczne konsekwencje*, (red.) L. Frąckiewicz, Katowice 2002.
- Polska starość*, (red.) B. Synak, Gdańsk 2002.
- Rembowski J., *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*, Warszawa 1984.
- Rosset E., *Proces starzenia się ludności. Studium demograficzne*, Warszawa 1959.
- Skuteczne inwestowanie w edukację: imperatyw dla Europy*, Warszawa 2003.
- Style życia w starości*, pod red. O. Czerniawskiej, Łódź 1998.
- Szarota Z., *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*, Kraków 2004.
- Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dziegielewska M., *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa 2006.
- Wiatrowski Z., *Dorastanie, dorosłość i starość człowieka w kontekście działalności i kariery zawodowej*, Radom 2009.
- Wiśniewska-Roszkowska K., *Starość jako zadanie*, Warszawa 1989.
- Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*, pod red. T. Wujka, Warszawa 1992.
- Zarządzanie wiedzą w społeczeństwie uczącym się*, Ministerstwo Gospodarki 2000.
- Zych A., *Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej*, Katowice 1999.